ANATOL BRZOZA
Instytut Ekonomiki Rolnej

NIEKTÓRE ZAGADNIENIA KSZTAŁTOWANIA SIĘ KOSZTÓW PRODUKTÓW ROLNYCH

Publikacja niniejsza składa się z trzech samodzielnych opracowań dotyczących kosztów produkcji podstawowych produktów rolnych w gospodarstwach indywidualnych, spółdzielniach produkcyjnych i w gospodarstwach państwowych. Opracowania te różnią się między sobą w sposób istotny. Różnice te wynikają nie tylko z odrębności ekonomicznej przedmiotu analizy, ale również z szeregu różnic w zastosowanych metodach kalkulacji, grupowania badanego materiału, stopnia jego reprezentatywności, a nawet formy ostatecznej prezentacji wyników. Stosunkowo bliskie metodycznie jest opracowanie kosztów produkcji w indywidualnych gospodarstwach chłopskich i w PGR. Odbiega od nich znacznie opracowanie dotyczące spółdzielni produkcyjnych, gdzie za podstawę kalkulacji kosztów przyjęto wyliczone koszty jednostkowe nakładów pochodzących z własnego gospodarstwa. Zarazem opracowanie to ma charakter bardziej monograficzny. Uzasadnionym wydaje się pogląd, że pewna część tych różnic wynika nie tyle z zasadniczej odrębności poglądów, ile z braku ich dostatecznego uzgodnienia. Obok jednak tego typu różnic, które niewątpliwie w toku dalszej pracy IER powinny być usunięte, pozostaje cały zespół mniej lub bardziej istotnych rozbieżności wynikających bądź, jak już wspomniano, z odrębności ekonomicznej poszczególnych typów przedsiębiorstw rolnych, bądź też z odmiennego stanowiska teoretycznego autorów w kwestii kalkulacji kosztów produkcji w rolnictwie.

Mimo tego stanu rzeczy uznaliśmy za celowe łączne opublikowanie wspomnianych wyżej trzech opracowań. Wychodzimy bowiem z założenia, że każde z nich przedstawia sobą określoną wartość metodologiczną i poznawczą i może (przynajmniej w zakresie przedmiotu analizy) stanowić podstawę do szeregu istotnych wniosków ekonomicznych w stosunku do gospodarstw indywidualnych, spółdzielni i PGR. W szczególności może to się, naszym zdaniem, przyczynić do lepszego rozeznania w zakresie opłacalności produkcji i polityki cen, a zarazem może przedstawiać określoną wartość w tych rozważaniach ekonomicznych, gdzie przydatną jest znajomość rzeczywistej struktury nakładów oraz ich ekonomicznej i technologicznej racjonalności.

Chcielibyśmy zarazem zwrócić uwagę na poczynioną przez nas próbę porównania uzyskanych różną drogą wyników dotyczących kosztów produkcji w gospodarstwach indywidualnych, PGR i spółdzielniach. Zestawienie takie znajdzie czytelnik w zakończeniu publikacji. Zdajemy sobie jednak sprawę z tego, że posiada ono zbyt kalkulacyjny cha-

rakter, aby można je było bez zastrzeżeń uznać za podstawę niwelacji faktycznych rozbieżności.

Każde z opracowań poprzedzone zostało wstępem metodycznym w którym podane zostały niezbędne informacje o materiale wyjściowym, stopniu jego reprezentatywności oraz o zastosowanej metodzie. Ze swej strony nie wdajemy się w tym miejscu w ocenę, czy też podejmowanie dyskusji, co do słuszności, czy też wyższości tej lub innej metody. Jak wiadomo bowiem, zasadnicze zastrzeżenia w stosunku do różnych istniejących metod kalkulacji kosztów jednostkowych odnoszą się przede wszystkim do stopnia nieuniknionego subiektywizmu przy obliczaniu ich absolutnego poziomu. Podzielając w zasadzie ten pogląd zwracamy tym samym uwagę czytelnika na orientacyjny charakter absolutnego poziomu kosztów jednostkowych poszczególnych produktów w poszczególnych latach, województwach, czy też typach gospodarstw rolnych. Natomiast celowe wydaje się wskazanie czytelnikowi

Dynamika nakładów na podstawowe

Rejon poznań

Wyszczególnienie	Pszenica		Żyto		Ziemniaki
	1958/59	1959/60	1958/59	1959/60	1958/59
					Byd
Ogółem nakład	109,6	116,5	110,4	118,3	111,1
w tym:					
nakład materiałowo-pieniężny	104,3	104,6	106,5	106,7	109,6
nakład pracy	124,8	150,2	118,6	142,9	113,8
					Biały
Ogółem nakład	107,0	107,6	105,8	110,4	109,0
w tym:					
nakład materiałowo-pieniężny	105,4	98,1	103,7	97,8	107,9
nakład pracy	111,1	133,8	109,4	131,6	110,4
					Rze
Ogółem nakład	105,4	109,1	104,7	111,8	111,0
w tym:					
nakład materiałowo-pieniężny	104,0	99,3	101,4	98,2	103,9
nakład pracy	108,6	130,8	109,5	131,8	121,6

na możliwość wyciągnięcia z publikowanego materiału szeregu interesujących i z dużym prawdopodobieństwem zbliżonych do rzeczywistości wniosków na podstawie analizy wskaźników w ujęciu relatywnym

i dynamicznym. Pogląd ten oparty jest na przesłance jednolitej metody zastosowanej w poszczególnych opracowaniach, przy obliczaniu kosztów produkcji poszczególnych produktów, w przekroju terytorialnym i czasowym.

Wychodząc z tego założenia chcielibyśmy zwrócić uwagę na niektóre, istotne naszym zdaniem, zjawiska i wnioski ekonomiczne wynikające z publikowanych materiałów.

1. Okres ostatnich trzech lat charakteryzuje się przede wszystkim istotnym wzrostem kosztu nakładów na poszczególne produkty, zamykającym się w granicach od 10 do 30%, w zależności od poszczególnych produktów i województw.[1] Tendencję tę ilustrujemy na przykładzie województw bydgoskiego, białostockiego i rzeszowskiego — charakteryzujących krańcowe typy produkcyjne rejonów kraju i typów gospodarstw chłopskich (tabela 1).

Tabela 1

produkty rolne w latach 1957/58 — 1959/60

sko-bydgoski (rok 1957/58 = 100,0)

	Bur. cukrowe		Bydło		Trzoda	
1959/60	1958/59	1959/60	1958/59	1959/60	1958/59	1959/60
goszcz						
134,9	115,0	124,6	105,4	116,0	102,7	111,2
112,0	108,6	106,7	102,8	108,2	101,3	106,9
137,0	123,0	146,6	112,3	135,0	109,9	132,2
stok						
116,4	119,4	133,9	105,2	111,2	102,2	107,2
103,6	129,1	121,1	100,9	94,7	99,7	99,5
133,0	116,1	138,3	110,8	133,3	110,9	133,3
szów						
123,3	116,2	125,9	108,0	119,8	105,8	117,2
107,8	120,1	118,3	105,4	108,7	103,6	110,3
146,4	112,2	133,7	111,1	133,6	111,1	133,6

[1] Uwagi te odnoszą się przede wszystkim do sytuacji w indywidualnych gospodarstwach chłopskich.

Z tabeli 1 wynika, że wzrost kosztów spowodowany został w pewnym stopniu wzrostem kosztu nakładów materiałowych (wzrost cen nawozów sztucznych i innych środków produkcji pochodzenia przemysłowego), przede wszystkim zaś znacznym wzrostem kosztu robocizny (umownej opłaty pracy).[1] Wzrost umownej opłaty pracy wynika z przyjęcia za podstawę jej wyceny płacy roboczej w PGR, która jak wiadomo rosła w tym okresie (w tej samej proporcji mniej więcej rosła również płaca robocza robotników najemnych w rolnictwie)[2] oraz przeciętny dochód na dzień pracy w gospodarstwach prowadzących książki rachunkowe.

Koszty jednostkowe poszczególnych produktów rosły w tym okresie mniej więcej w tej samej proporcji co koszty nakładów. Innymi słowy, w tej samej mniej więcej proporcji rosła i produktywność (z wyjątkiem buraka cukrowego w wyniku szczególnie nieurodzajnego dla tej rośliny 1959/60 roku).

Tabela 2

Dynamika kosztów jednostkowych w latach 1957/58—1959/60
(rok 1957/58 = 100)

Artykuł	Bydgoszcz		Białystok		Rzeszów	
	1958/59	1959/60	1958/59	1959/60	1958/59	1959/60
Pszenica	110,1	116,9	102,0	102,8	112,8	104,2
Żyto	108,2	110,8	124,5	101,3	107,8	101,2
Ziemniaki	118,8	133,3	100,0	106,1	121,3	140,0
Buraki cukrowe	112,5	296,9	100,0	103,2	117,6	151,0
Trzoda żywiec	103,3	112,0	103,7	109,2	108,1	120,3
Bydło żywiec	102,5	112,6	104,4	110,5	107,7	119,9
Mleko	102,3	112,8	104,3	110,3	107,6	119,3

Natomiast tendencje kształtowania się cen poszczególnych produktów rolnych w analizowanym okresie odbiegały w istotny sposób od tendencji kształtowania się kosztów jednostkowych tych produktów. Zestawienie tych tendencji w ich wyrazie absolutnym ilustruje tab. 3 i wykres 1.

Dla lepszego zobrazowania tych tendencji w dłuższym okresie czasu wybrany został rejon poznańsko-bydgoski w latach od 1954/55 do 1959/60. Jak wynika z wykresu, w roślinach zbożowych, tendencji wzrostu kosztów przeciwstawia się tendencja spadku cen (ceny pszenicy i żyta zaczynają nieznacznie wzrastać dopiero od roku 1959/60). W roślinach okopowych (ziemniak i burak cukrowy) tendencji rosnącego kosztu odpowiada mniej więcej proporcjonalna tendencja wzrostu cen tych produktów. W produkcji zwierzęcej obserwujemy na prze-

[1] W kalkulacji nakładów za lata 1958/59 i 1959/60 za podstawę rzeczywistych nakładów materiałowo-pieniężnych i nakładów robocizny przyjęto rok 1957/58. Wzrost kosztu robocizny spowodowany został zatem wyższą wyceną umownej opłaty pracy oraz pewnym wzrostem kosztów najmu. We wzrost kosztu nakładów materiałowych wkalkulowane zostały również pewne nieznaczne zmiany tego nakładu in natura.

[2] Rocznik statystyczny 1960 str. 210 tabl. 38 (255).

Tabela 3

Porównanie cen skupu państwowego z kosztem jednostkowym niektórych artykułów rolnych w latach 1954/55—1959/60

Rejon poznańsko-bydgoski

Artykuł	Jednostka miary	1954/55		1955/56		1956/57		1957/58		1958/59		1959/60	
		cena	koszt	cena	koszt	cena	koszt	cena	koszt	cena	koszt	cena	koszt
Pszenica	1 q	350	276	332	201	313	246	311	230	310	256	314	260
Żyto	1 q	243	194	222	177	234	197	227	200	219	216	221	218
Ziemniaki	1 q	52	40	49	54	53	41	62	53	76	65	78	65
Buraki cukrowe	1 q	48	26	48	31	51	38	58	32	60	36	60	88
Mleko	1 litr	1,74	1,92	1,82	1,98	2,15	2,09	2,30	2,25	2,32	2,31	2,29	2,42
Żywiec wołowy	1 kg	5,32	9,38	6,14	9,63	7,60	10,12	8,13	10,00	10,41	10,26	11,44	10,80
Żywiec wieprzowy:													
mięsno-słoninowy	1 kg	14,33	13,17	13,28	15,64	14,80	14,48	16,34	16,64	16,56	17,68	17,39	18,49
bekonowy	1 kg*	14,64	13,17	14,62	15,64	15,67	14,48	19,29	16,64	20,01	17,68	20,93	18,49

*) Ze względu na niemożność rozgraniczenia nakładów na produkcję żywca mięsno-słoninowego i bekonowego, przyjęto umownie jednakowy koszt jednostkowy. W zasadzie jednak koszt ten w rejonie poznańsko-bydgoskim odnosi się do żywca bekonowego.

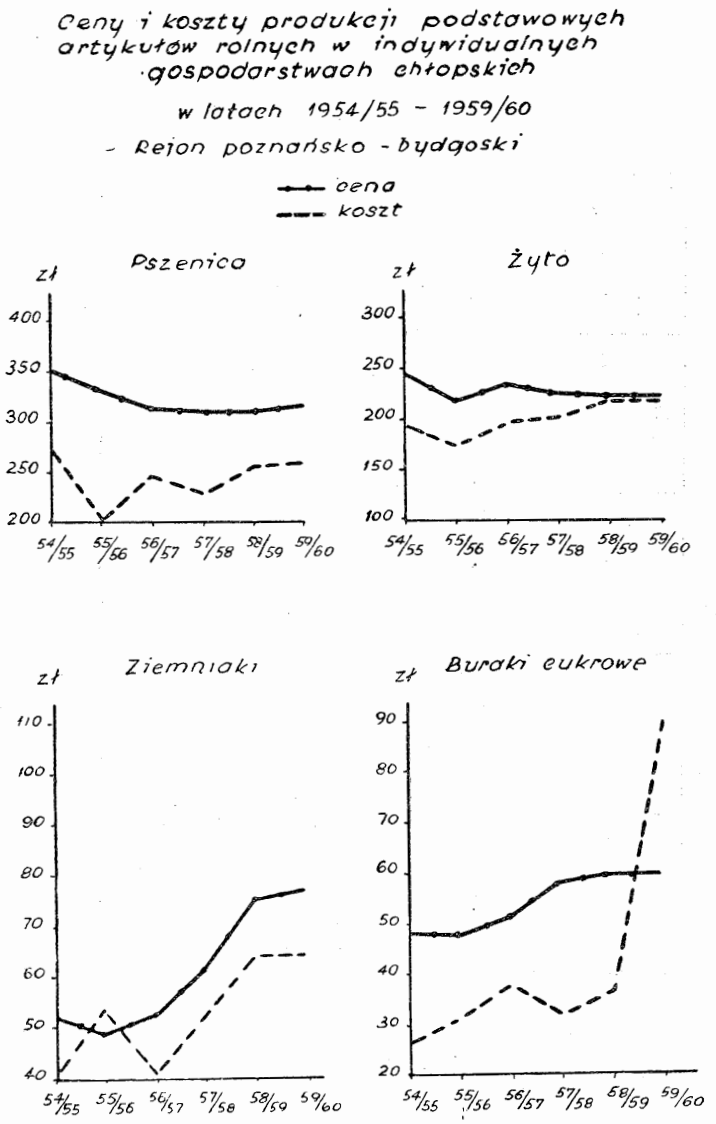

strzeni tego okresu stosunkowo szybszy wzrost jednostkowych kosztów produkcji trzody mięsno-słoninowej w stosunku do jej cen i mniej więcej proporcjonalne kształtowanie się kosztów i cen trzody bekonowej. W produkcji mleka, po pewnym okresie poprawy relacji cen do kosztów produkcji, w ostatnich latach obserwujemy ponowne pogorszenie się tych relacji. Natomiast bardzo istotna poprawa sytuacji nastąpiła w relacjach cen i kosztów produkcji żywca wołowego, gdzie szczególnie w ostatnim okresie tempo wzrostu ceny jest znacznie szybsze niż wzrost kosztu.

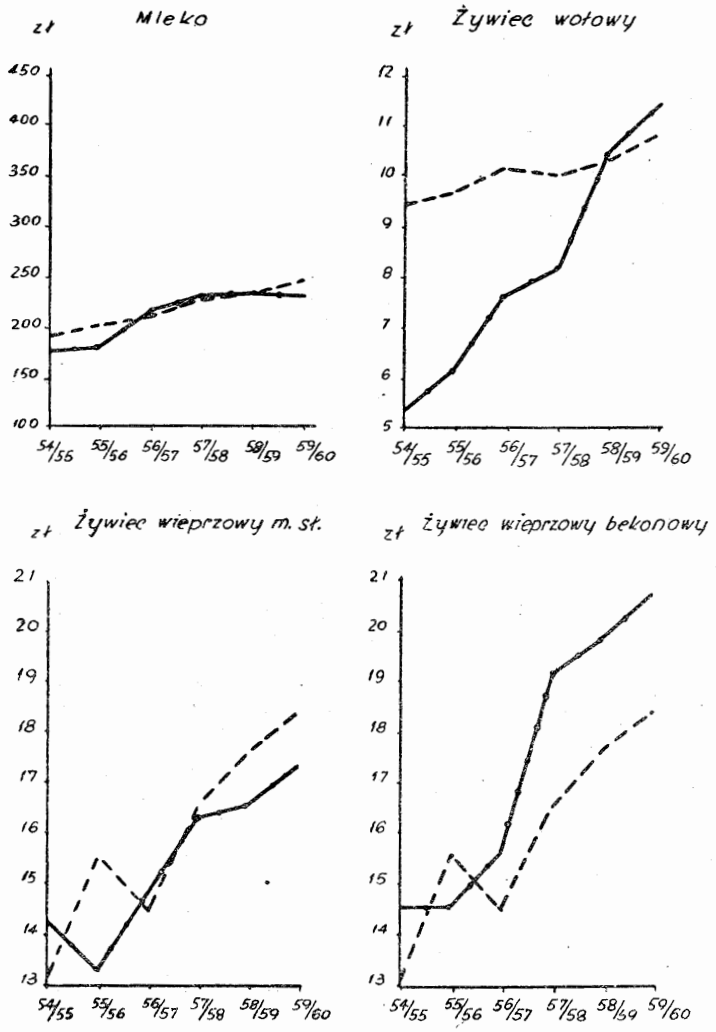

2. Konsekwencją takiego ukształtowania się dynamiki cen i kosztów jest kształtowanie się w omawianym okresie wskaźnika opłacalności (tabela 4 i wykres 2).

Wykres 2 wskazuje na pogarszającą się opłacalność produkcji podstawowych zbóż, a szczególnie żyta (jeśli brać pod uwagę ich produkcję towarową), nieznaczną poprawę opłacalności sprzedaży ziemniaka oraz wzrost opłacalności buraka cukrowego jaki nastąpił po okresie spadku jego opłacalności przed rokiem 1956/57. Pewien nieznaczny spadek opłacalności można zanotować w roku 1958/59, jednakże sytuacja ta, a w szczególności sytuacja roku 1959/60 spowodowana została przede wszystkim wahnięciem się plonów. W produkcji zwierzęcej mleko i żywiec wieprzowy mięsno-słoninowy znajduje się po roku 1957/58 na gra-

Tabela 4

Opłacalność podstawowych artykułów rolnych w zł i wskaźnik opłacalności w % w latach 1954/55—1959/60

Rejon poznańsko-bydgoski

Artykuł	Jednostka miary	opłacalność*						Wskaźnik opłacalności**					
		1954/55	1955/56	1956/57	1957/58	1958/59	1959/60	1954/55	1955/56	1956/57	1957/58	1958/59	1959/60
Pszenica	1 q	74	131,	67	81	54	54	126,8	165,2	127,2	135,2	121,1	120,8
Żyto	1 q	49	45	37	27	4	3	125,3	125,4	118,8	113,5	101,9	101,4
Ziemniaki	1 q	12	—5	12	9	11	13	130,0	90,7	129,3	117,0	116,9	120,0
Buraki cukrowe	1 q	22	17	13	26	24	—28	184,6	154,8	134,2	181,2	166,7	68,2
Bydło na 1 krowę		—1340	—886	—540	—460	—378	—685	79,8	87,0	92,5	94,2	95,4	92,2
w tym: Mleko	1 litr	—0,18	—O,16	0,06	0,04	0,00	0,16	90,6	91,9	102,9	101,8	100,0	93,5
Żywiec bydlęcy	1 kg	—4,06	—3,49	—2,52	—1,91	0,11	0,60	56,7	63,8	75,1	81,0	101,0	105,5
Żywiec wieprzowy mięsno—słoninowy	1 kg	1,16	—2,36	0,32	—0,30	—1,12	—1,10	108,8	84,9	102,2	98,2	93,7	94,1
Żywiec wieprzowy bekonowy	1 kg	1,47	—1,02	1,19	2,65	2,33	2,44	111,2	93,5	108,2	115,9	113,2	113,2

*) Opłacalność stanowi różnicę między ceną i kosztem jednostwowym
**) Wskaźnik opłacalności wyraża procentowy stosunek ceny do kosztu

Wskaźniki opłacalności produkcji podstawowych produktów rolnych
w latach 1954/55 - 1959/60
Rejon poznańsko - bydgoski

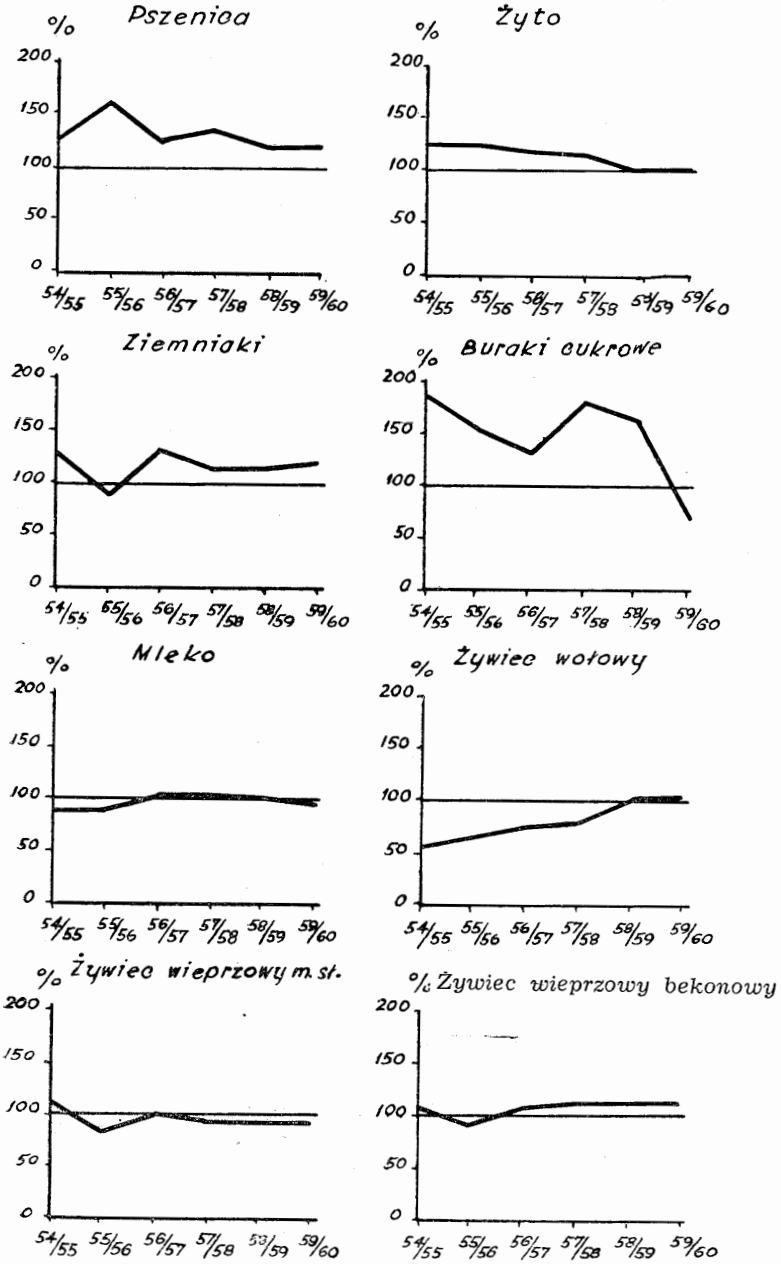

nicy opłacalności, z jednoczesną lekką tendencją spadkową. Istotnej poprawie uległa opłacalność produkcji bekonu, a przede wszystkim żywca wołowego.

Nie wdając się w tym miejscu w zasadniczą dyskusję teoretyczną należy stwierdzić, że prezentowany tutaj wskaźnik opłacalności, będący wyrazem stosunku ceny do pełnego kosztu jednostkowego, w którym to koszcie liczone są również nakłady pracy chłopa w ich pieniężnej wycenie (umowna opłata pracy), odzwierciedla tylko jeden ze sposobów oceny opłacalności produkcji w gospodarstwie chłopskim. Istotą tej oceny jest przyjęcie umownego poglądu, że ceny produktów rolnych powinny się kształtować na poziomie zapewniającym przeciętnie wynagrodzenie dnia pracy w gospodarstwie chłopskim bliskie poziomowi płacy robotnika o podobnych kwalifikacjach (np. robotnika rolnego). Stosowane są jak wiadomo i inne kryteria oceny opłacalności, bardziej bliskie ekonomicznej naturze gospodarstwa chłopskiego, w którym dominującą tendencją jest nie maksymalizacja zysku (dochodu czystego) a maksymalizacja dochodu globalnego (produkcji czystej, dochodu rolniczego) w odniesieniu do zużytkowanej pracy. Kształtowanie się tej wielkości ilustruje tabela 5.

Tabela 5

Produkcja czysta w zł na 1 ha i na 1 dzień pracy w latach 1954/55—1959/60
Rejon poznańsko-bydgoski

Artykuł	1954/55	1955/56	1956/57	1957/58	1958/59	1959/60
			Na 1 ha			
Pszenica	2295	4177	2648	2944	2639	3018
Żyto	1985	2219	2011	1704	1490	1745
Ziemniaki	3794	1602	4186	3784	4147	4608
Buraki cukrowe	8153	7289	6421	10361	10770	2840
Bydło (na 1 ha pow. pasz.)	842	1644	2475	2138	2503	2735
Trzoda m. sł. (na 1 ha pow. pasz.)	2406	388	2124	1413	1204	1564
Trzoda bekonowa (na 1 ha pow. pasz.)	2588	1176	2635	2724	2733	3138
			Na 1 dzień pracy			
Pszenica	115	209	132	147	132	151
Żyto	113	126	114	97	85	99
Ziemniaki	93	39	102	92	101	112
Buraki cukrowe	115	103	90	146	152	40
Bydło	9	17	25	28	33	37
Trzoda m. sł	45	7*)	39	35	30	38
Trzoda bekonowa	48	22	49	67	67	77
Prod. czysta ogółem	47	56	58	61	62	.

*) Gwałtowny spadek opłacalności trzody w 1955/56 roku spowodowany został nałożeniem się pewnej obniżki ceny trzody na wzrost kosztu z tytułu wzrostu ceny ziemniaków (nieurodzaj).

W związku z tab. 5 należałoby może jeszcze raz zwrócić uwagę na istotną i stałą rozpiętość w dochodzie na dzień pracy między produkcją roślinną i zwierzęcą. Fakt ten stanowi właśnie podstawę różnicowania w kalkulacjach IER poziomu umownej opłaty pracy między tymi działami produkcji w gospodarstwach indywidualnych. Tabela zarazem wskazuje na postępujący wzrost opłacalności w tych gospodarstwach tzw. działki paszowej przeznaczonej pod bydło.

Próbę porównania tendencji kształtowania się wskaźnika opłacalności i dochodu na dzień pracy przedstawia tabela 6.

Tabela 6

Dynamika wzrostu wskaźnika opłacalności i produkcji czystej*) na I dzień pracy w latach 1954/55—1959/60 (rok 1954/55 = 100)

Rejon poznańsko-bydgoski

Artykuł	1955/56	1956/57	1957/58	1958/59	1959/60
Pszenica					
wskaźnik opłacalności	130,3	100,3	106,6	95,5	95,3
produkcja czysta	182,0	115,0	128,0	115,0	132,0
Żyto					
wskaźnik opłacalności	100,1	94,8	90,6	81,3	80,9
produkcja czysta	112,0	101,0	86,0	75,0	88,0
Ziemniaki					
wskaźnik opłacalności	69,8	99,5	90,0	90,0	92,3
produkcja czysta	42,0	110,0	99,0	109,0	120,0
Buraki cukrowe					
wskaźnik opłacalności	83,9	72,7	98,1	90,3	36,9
produkcja czysta	90,0	78,0	127,0	132,0	35,0
Bydło					
wskaźnik opłacalności	109,0	116,0	118,0	120,0	116,0
produkcja czysta	189,0	278,0	311,0	367,0	411,0
Trzoda m. s.					
wskaźnik opłacalności	78,0	93,9	90,3	86,1	86,5
produkcja czysta	16,0	89,0	79,0	67,0	85,0
Trzoda bekonowa					
wskaźnik opłacalności	84,1	97,3	104,2	102,0	102,0
produkcja czysta	46,0	102,0	140,0	140,0	160,0

*) Produkcja czysta stanowi różnicę między wartością produkcji globalnej i nakładem materiałowym.

Dane tabeli 6 wskazują na istotną zbieżność tych tendencji z tym, że wahania w poszczególnych latach znajdują znacznie silniejszy wyraz w kształtowaniu się dochodu na dzień pracy w stosunku do wskaźnika opłacalności. Obrazowo ilustruje ten stan wykres 3.

Dynamika dochodu na 1 dzień pracy i wskaźnika opłacalności produkcji niektórych artykułów rolnych

w latach 1954/55 - 1959/60

Rejon poznańsko - bydgoski

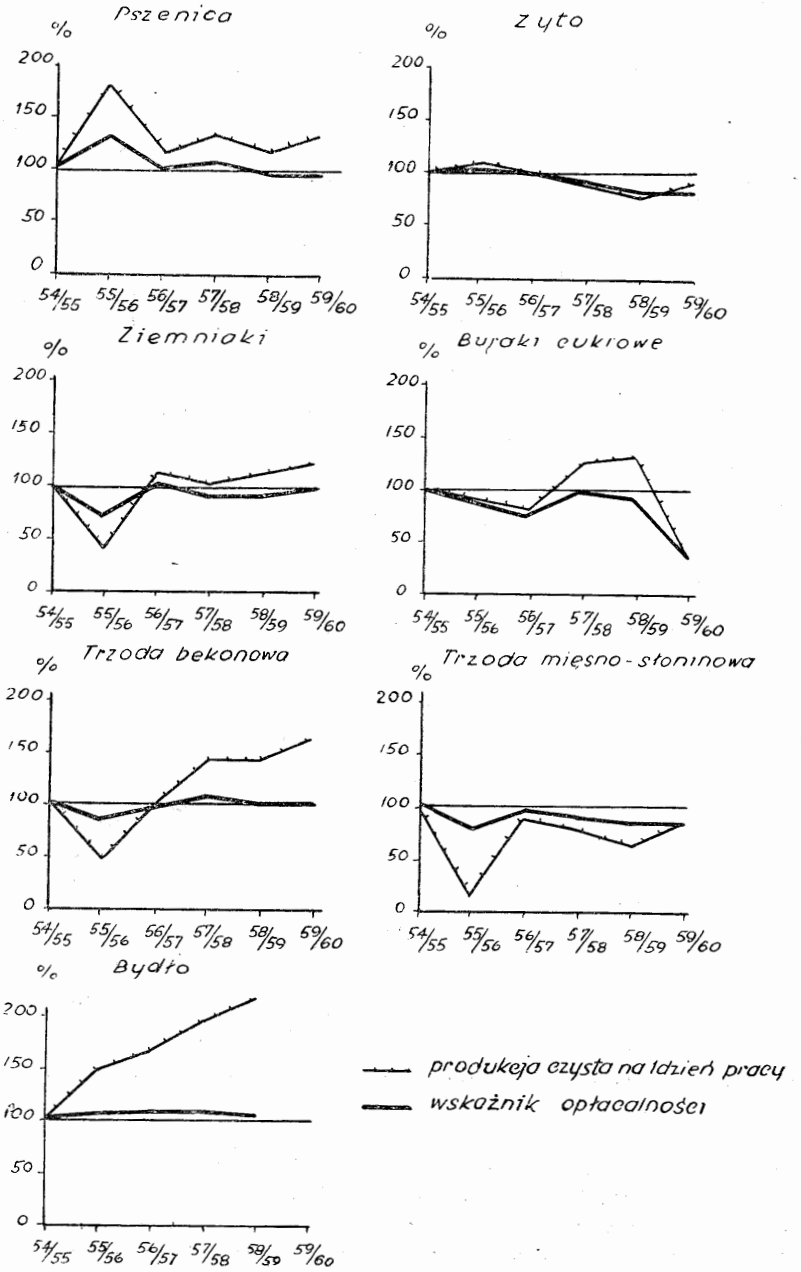

3. Powszechnie przyjmuje się, że nie mniej, a często nawet bardziej istotnym kryterium opłacalności w gospodarstwie rolnym jest nie tyle absolutna, ile relatywna opłacalność poszczególnych produktów w ich wzajemnym stosunku. Między produktami rolnymi w gospodarstwie rolnym zachodzą różnego rodzaju powiązania typu komplementarnego, bądź też konkurencyjnego. Niektóre z tych produktów stanowią zarazem środek produkcji dla uzyskania innych produktów. W związku z powyższym przed producentem rolnym istnieją różnorodne alternatywy wyboru. Najbardziej przyjętym sposobem wyrażania tych współzależności jest ich przedstawienie za pomocą relacji cen. W tym miejscu podjęliśmy jednocześnie próbę przedstawienia tych współzależności również i w odmienny sposób, a mianowicie w drodze zestawienia zarówno relacji cen, jak i relacji wskaźników opłacalności dla szeregu par podstawowych produktów rolnych, między którymi zachodzą określone związki. Należy zarazem zauważyć, że relacja wskaźników opłacalności posiada nieco odmienną wymowę niż relacja cen, np. relacja cen żywca wieprzowego do żyta (ziemniaków) daje nam pośrednią informację o opłacalności produkcji żywca wieprzowego w sensie absolutnym (z uwagi na to, że cena żyta, czy też cena ziemniaków w zasadniczy sposób wyznacza koszt produkcji żywca wieprzowego). Zarazem relacja ta może udzielić przybliżoną odpowiedź na pytanie: co w da-

Tabela 7

Relacje cen w latach 1954/1955—1959/1960 w rejonie poznańsko-bydgoskim

Rok	Żywiec wieprzowy m.sł. ÷ żyto	Żywiec wieprzowy bekonowy ÷ żyto	Żywiec wieprzowy m.sł. ÷ ziemniaki	Żywiec wieprzowy bekon. ÷ ziemniaki	Mleko ÷ żyto	Buraki cukrowe ÷ pszenica	Żywiec wołowy ÷ żywiec wieprzowy m sł.	Żywiec wołowy ÷ żywiec wieprz. bek.	Żywiec wołowy ÷ mleko	Ziemniaki ÷ buraki cukrowe
1954/1955	5,90	6,02	27,6	28,2	0,72	0,14	0,37	0,36	3,06	1,08
1955/1956	5,98	6,59	27,1	29,8	0,82	0,14	0,46	0,42	3,37	1,02
1956/1957	6,32	6,70	27,9	29,6	0,92	0,16	0,51	0,49	3,53	1,04
1957/1958	7,20	8,50	26,4	31,1	1,01	0,19	0,50	0,42	3,53	1,07
1958/1959	7,56	9,14	21,8	26,3	1,06	0,19	0,63	0,52	4,49	1,27
1959/1960	7,[illegible]7	9,47	22,3	26,8	1,04	0,19	0,66	0,55	5,00	1,30
				Rok 1954/1955 = 100						
1955/1956	101,3	109,5	98,2	105,7	113,9	100,0	124,3	116,7	110,1	94,4
1956/1957	107,1	111,3	101,1	105,0	127,8	114,3	137,8	136,1	115,3	96,3
1957/1958	122,0	141,2	95,6	110,3	140,3	135,7	135,1	116,7	115,3	99,1
1958/1959	128,1	151,8	79,0	93,3	147,2	135,7	170,3	144,4	146,7	117,6
1959/1960	133,4	157,3	80,8	95,0	144,4	135,7	178,4	152,8	163,4	120,4

Tabela 8

Relacje wskaźników opłacalności w latach 1954/55—1959/60 w rejonie poznańsko-bydgoskim

Rok	Żywiec wieprzowy m.sł ÷ żyto	Żywiec wieprzowy bekonowy ÷ żyto	Żywiec wieprzowy m.sł. ÷ ziemniaki	Żywiec wieprzowy bekon. ÷ ziemniaki	Mleko ÷ żyto	Buraki cukrowe ÷ pszenica	Żywiec wołowy ÷ żywiec wieprzowy m.sł.	Żywiec wołowy ÷ żywiec wieprz. bek.	Żywiec wołowy ÷ mleko	Ziemniaki ÷ buraki cukrowe
1954/1955	0,87	0,89	0,84	0,86	0,72	1,46	0,52	0,51	0,63	0,70
1955/1956	0,68	0,75	0,94	1,03	0,73	0,94	0,75	0,68	0,69	0,58
1956/1957	0,86	0,91	0,79	0,84	0,87	1,06	0,73	0,69	0,73	0,96
1957/1958	0,87	1,02	0,84	0,99	0,90	1,34	0,82	0,70	0,79	0,65
1958/1959	0,92	1,11	0,80	0,97	0,98	1,38	1,08	0,89	1,01	0,70
1959/1960	0,93	1,12	0,78	0,94	0,92	0,56	1,12	0,93	1,11	1,75
				Rok 1954/1955 = 100						
1955/1956	78,2	84,3	111,9	119,8	101,4	64,4	144,2	133,3	109,5	82,9
1956/1957	98,9	102,2	94,0	102,4	120,8	72,6	140,4	135,3	115,9	137,1
1957/1958	100,0	114,6	100,0	115,1	125,0	91,8	157,7	137,2	125,4	92,8
1958/1959	105,7	124,7	95,2	112,8	136,1	94,5	207,7	174,5	160,3	100,0
1959/1960	106,9	125,8	92,9	109,3	127,8	38,4	215,4	182,3	176,2	250,0

nych warunkach bardziej opłaca się producentowi — sprzedać żyto (ziemniaki), czy też przeznaczyć je na paszę? Otóż wydaje się, że na to ostatnie pytanie znacznie precyzyjniej odpowiada relacja wskaźnika opłacalności w porównaniu z relacją cen. Tabele 7 i 8 oraz wykres 4 ilustrują kształtowanie się relacji cen (skupu ponadobowiązkowego bądź kontraktacji) oraz relacje wskaźników opłacalności w okresie od 1954/55 do 1959/60 dla szeregu par produktów rolnych w gospodarstwach chłopskich rejonu poznańsko-bydgoskiego, oraz dynamikę tych relacji. Z zestawienia tego wynika, że tendencje te są na ogół zbieżne, jednakże przy poszczególnych produktach zachodzą pewne, niekiedy dość istotne różnice. Rozpatrzmy poszczególne pary zestawianych ze sobą produktów:

a) Żywiec wieprzowy m. sł. — żyto. O ile relacja cen w tym okresie przesuwa się systematycznie i znacznie na korzyść żywca wieprzowego, o tyle relacja opłacalności (w sensie decyzji co do przeznaczenia żyta na paszę, bądź też jego bezpośredniej sprzedaży) ulega również pewnemu, choć bardzo słabo zaznaczonemu przesunięciu na korzyść trzody mięsno-słoninowej.

b) Żywiec wieprzowy bekonowy ÷ żyto. Sytuacja jest analogiczna jak w poprzednim wypadku, z tym, że tendencja przesunię-

cia się na korzyść produkcji bekonu jest znacznie wyraźniej zaznaczona w porównaniu z żywcem mięsno-słoninowym.

c) Żywiec wieprzowy m. sł. ÷ ziemniaki. Zarówno relacja cen, jak i relacja wskaźników opłacalności przesuwa się stopniowo na korzyść ziemniaka, z tym, że odwrotnie niż w przypadku relacji w stosunku do żyta, przesunięcie się relacji wskaźników opłacalności na korzyść ziemniaka (jego bezpośredniej sprzedaży) jest znacznie słabiej zaznaczone.

d) Żywiec wieprzowy bekonowy ÷ ziemniaki. Tendencja jest analogiczna jak w punkcie c, z tym, że przesunięcie na rzecz ziemniaka występuje znacznie słabiej.

e) Mleko ÷ żyto. Obydwie relacje wskazują na istotne przesunięcie się opłacalności na rzecz mleka z pewnym pogorszeniem w ostatnim okresie, z tym, że dynamika relacji wskaźników opłacalności słabiej wyraża tendencję wzrostową, natomiast silniej zaznacza tendencję spadkową.

f) Buraki cukrowe ÷ pszenica. I w tym przypadku ogólny obraz przebiegu dynamiki relacji cen i dynamiki wskaźników opłacalności jest do siebie zbliżony (jeśli abstrahować od ostatniego roku wyjątkowo niskich plonów buraka cukrowego), jednakże zachodzą tutaj istotne różnice. W wypadku relacji cen, burak cukrowy jest w całym okresie relatywnie bardziej opłacalny w porównaniu z pszenicą. W wypadku relacji opłacalności opłacalność ta ulega systematycznej poprawie, jednakże bardziej opłacalna w tym okresie okazuje się być pszenica. Na podstawie zestawienia tych dwóch krzywych dynamicznych można założyć, że punktem wyjściowym w tym rozumowaniu powinna być (ewentualnie była) relacja wskaźników opłacalności. Stanowić ona mogła (względnie stanowiła) podstawę do stopniowych korektur relacji cen buraka cukrowego do pszenicy. Oczywiście korektury te w roku następnym powodowały poprawę relacji wskaźników opłacalności. Innymi słowy, należałoby w tym wypadku prowadzić analizę z rocznym przesunięciem między relacją opłacalności i relacją cen. Przy okazji należy zauważyć, że relacja wskaźników opłacalności znacznie silniej i szybciej reaguje na wahania plonów (i ich relacji) w porównaniu z relacją cen. Charakterystyczny pod tym względem jest właśnie rok 1959/60.

g) Żywiec wołowy ÷ żywiec wieprzowy m. sł. Zarówno relacja cen jak i relacja wskaźników opłacalności wskazuje na daleko idącą poprawę obydwu relacji na korzyść żywca wołowego. Tendencja ta zaznaczona jest znacznie silniej przez relację wskaźników opłacalności.

h) Żywiec wołowy ÷ żywiec wieprzowy bekonowy. Kierunek tendencji obydwu relacji jest analogiczny jak w punkcie *g*, z tym, że przesunięcie na rzecz żywca wołowego jest nieco słabiej zaznaczone.

i) Żywiec wołowy ÷ mleko. Podobnie jak w punktach *g* i *h* obydwie relacje przesuwają się, szczególnie po roku 1957/58, na rzecz żywca wołowego. Przesunięcie to jest nieco słabsze niż w relacji żywiec wołowy ÷ żywiec wieprzowy. Dotyczy to w szczególności relacji wskaźników opłacalności.

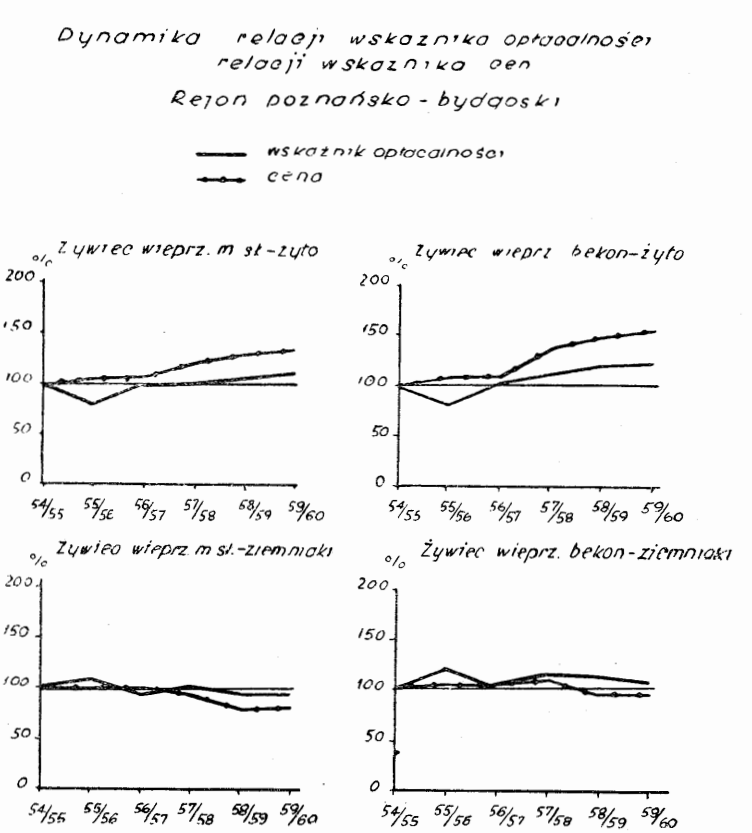

j) Ziemniaki ÷ buraki cukrowe. Relacja cen[1] po roku 1956/57 przesuwa się stopniowo na rzecz ziemniaka. Natomiast relacja wskaźników opłacalności buraka i ziemniaka w tym okresie znajduje się pod wyraźnym wpływem przesunięć w relacjach plonów tych roślin.

Relatywną opłacalność i jej dynamikę można wyrazić również i w inny sposób, a mianowicie w relacji wskaźników opłacalności do jakiegoś produktu uznawanego za podstawowy, czy też wiodący. W naszych warunkach za taki produkt uznawane jest przeważnie żyto. Można również, posługując się tą samą metodą, odnieść do podstawowego produktu i inny, bardziej właściwy dla gospodarki chłopskiej miernik opłacalności, jakim jest dochód na dzień pracy. Ilustrację takiego rozumowania przedstawia tab. 9.

---

[1] Można przypuszczać, że relacja w stosunku do tzw. ceny finalnej buraka cukrowego (uwzględniającej dodatkowe korzyści uzyskiwane przez producenta z tytułu uprawy buraka cukrowego) wprowadziłaby pewne korektury w relacjach cen i opłacalności. Bliższe określenie pojęcia ceny finalnej i sposób jej ustalania można znaleźć w pracy H. Chołaja „Analiza cen kontraktacyjnych roślin przemysłowych", P.W.G., 1960.

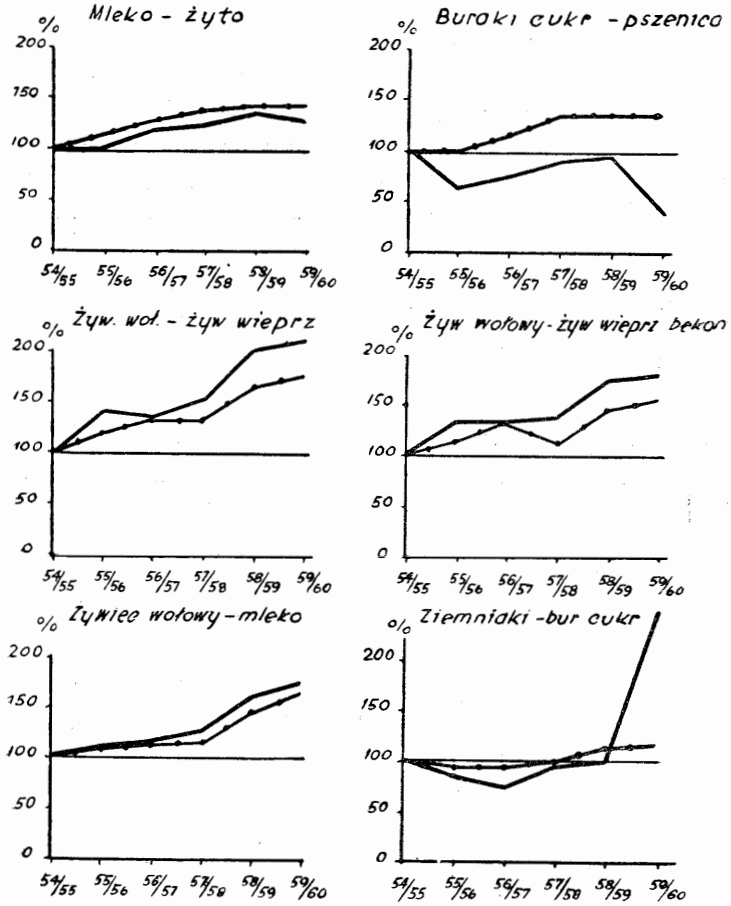

Względna opłacalność w stosunku do żyta, zobrazowana za pomocą wskaźnika opłacalności i dochodu na dzień pracy wykazuje ogólnie dużą zbieżność w poszczególnych latach. Oczywiście wskaźniki absolutne różnią się. W szczególności wskaźniki dochodu na dzień pracy w produkcji zwierzęcej są znacznie niższe, co wynika z rzeczywistej rozpiętości między tak ocenianą dochodowością produkcji roślinnej i zwierzęcej. U podstaw tego leży, jak wiadomo, fakt znacznie wyższych proporcjonalnie nakładów robocizny w hodowli w porównaniu z nakładami w produkcji roślinnej. Przy rozpatrywaniu tabeli 9 warto również zwrócić uwagę na wzrost relatywnej opłacalności pszenicy w stosunku do żyta.

4. Analizując materiały dotyczące kosztów produkcji podstawowych produktów rolnych, szczególną uwagę zwraca znaczna rozpiętość tych kosztów w przekroju terytorialnym kraju (tabela 10). Przyczyny tej rozpiętości są różne. Obok przyczyn naturalnych związanych z różnicami klimatyczno-glebowymi, działa szereg przyczyn ekonomicznych

Tabela 9

Relacja wskaźników opłacalności i dochodu na dzień pracy w stosunku do żyta — w latach 1954/55—1959/60

(Rejon poznańsko-bydgoski)

Artykuł	1954/55	1955/56	1956/57	1957/58	1958/59	1959/60
Żyto						
wskaźnik opłacalności	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
produkcja czysta/dzień	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Pszenica						
wskaźnik opłacalności	101,2	1317	107,1	119,1	118,8	119,1
produkcja czysta/dzień	101,8	165,9	115,8	151,5	155,3	152,5
Ziemniaki						
wskaźnik opłacalności	103,7	72,3	108,8	103,1	114,7	118,3
produkcja czysta/dzień	82,3	31,0	89,5	94,8	118,8	113,1
Buraki cukrowe						
wskaźnik opłacalności	147,3	123,4	113,0	159,6	163,6	67,2
produkcja czysta/dzień	101,8	81,7	78,9	150,5	178,8	40,4
Bydło						
wskaźnik opłacalności	63,7	69,4	77,9	83,0	93,6	90,9
produkcja czysta/dzień	8,0	13,5	21,9	28,9	38,8	37,4
Trzoda m. sł.						
wskaźnik opłacalności	86,8	67,7	86,0	86,5	92,0	92,8
produkcja czysta/dzień	39,4	5,7	34,6	36,1	35,3	38,4
Trzoda bekonowa						
wskaźnik opłacalności	88,7	74,6	91,1	102,1	111,1	111,6
produkcja czysta/dzień	42,5	17,5	43,0	69,1	78,8	77,8

wpływających na poziom nakładów i ich efektywność. Bardzo istotny wpływ na efektywność nakładów ma ich wewnętrzna struktura. Przykładem może tu być zestawienie struktury nakładów na produkcję żyta w krańcowo odbiegających poziomem kosztu jednostkowego województwach — bydgoskim i rzeszowskim. Jednocześnie jako przykład województwa o ekstensywnym systemie gospodarowania włączone zostało również do zestawienia województwo białostockie (tab. 11)

Tabela 10

Koszty jednostkowe podstawowych produktów rolnych w roku 1958/59

Województwo	Żyto zł/q	Żyto %	Województwo	Pszenica zł/q	Pszenica %	Województwo	Ziemniaki zł/q	Ziemniaki %	Województwo	Bur. cukrowe zł/q	Bur. cukrowe %
Bydgoszcz	210	100,0	Bydgoszcz	228	100,0	Bydgoszcz	57	100,0	Poznań	35	100,0
Poznań	**219**	104,3	Opole	280	122,8	Łódź	57	100,0	Bydgoszcz	36	102,8
Wrocław	240	114,3	Wrocław	285	125,0	Warszawa	60	105,3	Opole	37	105,7
Łódź	261	124,3	Poznań	290	127,2	Lublin	61	107,0	Wrocław	38	108,6
Opole	264	125,7	Lublin	**334**	146,5	Białystok	66	115,8	Warszawa	51	145,7
Białystok	274	130,5	Kielce	376	164,9	Poznań	**72**	126,3	Kielce	57	162,8
Lublin	282	134,3	Łódź	388	170,2	Kielce	73	128,1	Lublin	60	171,4
Warszawa	289	137,6	Warszawa	396	173,7	Kraków	73	128,1	Rzeszów	**60**	171,4
Kraków	309	147,1	Białystok	399	175,0	Opole	82	143,8	Łódź	.	.
Kielce	326	155,2	Kraków	399	175,0	Wrocław	85	149,1	Kraków	70	200,0
Rzeszów	372	177,1	Rzeszów	431	189,0	Rzeszów	91	159,6	Białystok	94	268,6

Województwo	Żywiec wieprzowy zł/q	Żywiec wieprzowy %	Województwo	Żywiec wołowy zł/q	Żywiec wołowy %	Województwo	Mleko %	Mleko zł/ltr
Bydgoszcz	16,59	100,0	Bydgoszcz	9,94	100,0	Bydgoszcz	**2,24**	100,0
Opole	**17,54**	105,7	Poznań	**10,52**	105,8	Poznań	2,37	105,8
Poznań	18,53	111,7	Białystok	10,75	108,0	Białystok	2,42	108,0
Lublin	18,55	111,8	Opole	11,74	118,1	Opole	2,65	118,3
Warszawa	18,66	112,5	Lublin	11,98	120,5	Lublin	2,70	120,5
Białystok	18,73	112,9	Warszawa	12,11	121,8	Warszawa	2,73	121,9
Kielce	19,59	118,1	Wrocław	12,55	126,2	Wrocław	2,83	126,3
Łódź	**20,04**	120,8	Łódź	12,82	129,0	Łódź	2,89	129,0
Kraków	20,14	121,4	Rzeszów	13,42	135,0	Kraków	3,05	136,2
Rzeszów	20,78	125,2	Kraków	13,53	136,1	Kielce	.	.
Wrocław	22,08	**133,1**	Kielce	.	.	Rzeszów	3,34	149,1

— poziom maksymalnej krajowej ceny ponadobowiązkowego skupu państwowego (kontraktacji).

— poziom (średniej) ceny kontraktacji trzody bekonowej.

. dane wątpliwe (zbyt mała populacja)

Tabela 11

Niektóre elementy struktury nakładów na 1 ha produkcji żyta w 1958/59 roku

Rodzaj nakładu	Bydgoszcz		Rzeszów		Białystok	
	zł	%	zł	%	zł	%
Nakład mat.-pieniężny	2647	65,5	3640	57,6	2364	61,7
w tym:						
obornik	578	14,3	1157	18,3	476	12,4
nawozy mineralne	288	7,1	83	1,3	80	2,1
wart. stanowiska	208	5,1	156	2,5	228	5,9
Nakład pracy	1393	34,5	2681	42,4	1469	38,3
Ogółem nakład	4040	100,0	6321	100,0	3833	100,0

Nie wdając się w zbyt szczegółową interpretację tabeli warto zwrócić uwagę na występujące istotne różnice w strukturze nakładu materiałowego (np. stosunek nawozów mineralnych do obornika), a przede wszystkim w stosunku nakładów materiałowych do nakładu pracy (tab. 12).

Tabela 12

Stosunek nakładu materiałowo-pieniężnego do nakładu pracy przy produkcji 1 ha żyta

Rodzaj nakładu	Bydgoszcz		Rzeszów		Białystok	
	zł	nakł. m. p. / nakł. pr.	zł	nakł. m. p. / nakł. pr.	zł	nakł. m. p. / nakł. pr.
Nakł.mat-pien.	2647	1,90	3640	1,36	2364	1,61
Nakł. pracy	1393		2681		1469	

Ograniczając się do tych pobieżnych uwag w kwestii różnic efektywności nakładów, wydaje się interesujące, na tle tabeli 10, zagadnienie związku między ceną i kosztem. Jak wiadomo, nie od dziś dyskutowany jest problem — koszty jakich gospodarstw wyznaczają u nas ceny produktów rolnych. W tabeli 10 linią ciągłą podkreślone zostały poziomy **maksymalnych** średniorocznych cen ponadobowiązkowego skupu (kontraktacji) w roku 1958/59. Trzeba z naciskiem jeszcze raz podkreślić, że nie należy wyciągać z tej tabeli zbyt dosłownych wniosków co do rzeczywistej relacji cen i kosztów w danym roku. W tym wypadku chodzi wyłącznie o zaznaczenie punktu zrównania się ceny z kosztem jednostkowym. Należy zarazem zwrócić uwagę, że cena maksymalna nie odnosi się bezpośrednio do województw, przy których została zaznaczona.

Jedyne, co można suponować, to fakt, że ceny roślin zbożowych orientują się raczej na producenta zbliżonego do przeciętnego, z tym, że cena pszenicy bardziej przesuwa się w kierunku droższych producentów.

Natomiast ceny okopowych, a szczególnie buraków cukrowych przesuwają się raczej ku producentom drożej produkującym.

W produkcji zwierzęcej ceny raczej orientują się na koszty zbliżone, a może i niższe niż przeciętne (fakt ten wymagałby dodatkowych badań i interpretacji), z wyjątkiem ceny bekonowej, która również bierze pod uwagę droższych producentów.

W rozumowaniu tym nie mogą oczywiście być brane pod uwagę ceny obowiązkowych dostaw, ani ceny uzyskiwane w tranzakcjach wolnorynkowych, na poziom których koszty produkcji mogą w naszych warunkach wywierać tylko wtórny wpływ.

Należy przy okazji zwrócić uwagę na fakt, że problem znacznej rozpiętości kosztów produkcji dotyczy również państwowych gospodarstw rolnych (tabela 13). Rozpiętość ta jest zbliżona do rozpiętości w gospodarstwach chłopskich, chociaż ogólnie rzecz biorąc nieco niższa. Zarówno w wypadku gospodarstw indywidualnych, jak i PGR rozpiętość kosztów produkcji roślinnej jest większa niż produkcji zwierzęcej.

Należałoby wreszcie na zakończenie zwrócić uwagę czytelnika na zestawienie końcowe kosztów jednostkowych w gospodarstwach indywidualnych, spółdzielniach produkcyjnych i PGR (opracowane przez dr. Z. Grochowskiego). Z tego **orientacyjnego** zestawienia wynikałoby, że koszty produkcji zbóż w gospodarstwach indywidualnych kształtują się raczej na wyższym poziomie niż w PGR, natomiast koszty roślin okopowych (przede wszystkim w rezultacie wyższych plonów) oraz koszty produkcji mleka (mimo niższej mleczności) są niższe niż w PGR. Interesujące jest, że koszty produkcji trzody chlewnej (w rejonie wysokiej kultury rolnej — poznańsko-bydgoskim) okazują się być zbliżone w PGR i w gospodarstwach indywidualnych.

Tabela 13

Koszty jednostkowe Państwowych Gospodarstw Rolnych w roku 1958/1959

Województwo	Pszenica		Województwo	Żyto		Województwo	Ziemniaki	
	zł/q	%		zł/q	%		zł/q	%
Poznań			Poznań			Poznań		
Bydgoszcz	220	100,0	Bydgoszcz	187	100,0	Bydgoszcz	80	100,0
Wrocław			Warszawa			Szczecin		
Opole	225	102,3	Łódź, Katowice	220	117,6	Koszalin	85	106,2
Warszawa			Szczecin, Koszalin	221	118,2	Wrocław, Opole	92	115,0
Łódź, Katowice	229	104,1	Wrocław, Opole	225	120,3	Gdańska	105	131,2
Gdańsk	252	114,5	Gdańsk	287	153,5	Warszawa, Łódź		
Szczecin, Koszalin	313	142,3	Olsztyn, Białystok	421	225,1	Katowice	106	132,5
Olsztyn, Białystok	386	175,4				Olsztyn, Białystok	119	148,7

Województwo	Bur. cukrowe		Województwo	Żywiec wieprzowy		Województwo	Mleko	
	zł/q	%		zł/q	%		zł/ltr	%
Warszawa, Łódź	40	100,0	Olsztyn, Białystok	20,3	100,0	Poznań, Bydgoszcz	2,07	100,0
Katowice			Poznań, Bydgoszcz	20,4	100,5	Olsztyn, Białystok	2,38	115.0
Poznań, Bydgoszcz	43	107,5	Warszawa, Łódź			Warszawa, Łódź		
Wrocław, Opole	45	112,5	Katowice	20,4	100,5	Katowice	2,45	118,4
Szczecin, Koszalin	51	127,5	Szczecin, Koszalin	24,9	122,6	Gdańsk	2,45	118,4
Olsztyn, Białystok	57	142,5	Wrocław, Opole	26,4	130,0	Wrocław, Opole	2,68	129,5
Gdańsk	58	145,0	Gdańsk	.	.	Szczecin, Koszalin	2,78	134,3